

תורת אמן

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת פסחים - פרק עשירי

הלכות קידוש והבדלה

סוגיה א: פתיחה לדיני קידוש והבדלה (1) -

מקור מצות קידוש

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה א: פתיחה לדיני קידוש והבדלה (1) - מקור מצות קידוש

*

רקע

מצות קידוש נלמדת מהפסוק "זכור את יום השבת לקדשו" [שמות כ, ז]. בפסוק זה שני ציוויים שהיחס ביניהם צריך ביאור, הציווי הראשון - לזכור, והציווי השני - לקדש. נחלקו הראשונים בהסבר הפסוק ובהבנת מהות המצוה.

מקורות

- א. שמות כ, ז
- ב. מכילתא דרבי ישמעאל יתרו פרשה ז, "זכור ושמור... אלה מועדי ה' וגו'"
ספרא בחוקותי פרשה א, "וכן הוא אומר זכור... שונה בפ"ך"
- ג. רש"י על התורה, "זכור לשון פעול הוא... תהא מזמינו לשבת"
רשב"ם
אבן עזרא הקצר
רמב"ן, "... למעשה בראשית", "על דרך הפשט... מכובד", "אבל לרבותינו... ודע זה"
- ד. רמב"ם הל' שבת פכ"ט ה"א

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ז
זכור ושמור, זכור מלפניו ושמור מלאחריו, מכאן אמרו מוסיפין מחול על הקדש, משל לזאב שהוא טורד מלפניו ומלאחריו. אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן חנניה בן גרון אומר, זכור את יום השבת לקדשו, תהא זוכרו מאחד בשבת, שאם יתמנה לך מנה יפה תהא מתקנו לשם שבת. רבי יצחק אומר, לא תהא מונה כדרך שאחרים מונין אלא תהא מונה לשם שבת. - לקדשו, לקדשו בברכה, מכאן אמרו מקדשין על היין בכניסתו. אין לי אלא קדושה ליום, קדושה ללילה מנין, ת"ל [שמות לא, יד] ושמרתם את השבת. אין לי אלא שבת, ימים טובים מנין, ת"ל [ויקרא כג, ז] אלה מועדי ה' וגו'.

ספרא בחוקותי פרשה א, "וכן הוא אומר זכור... שונה בפ"ך"
וכן הוא אומר זכור את יום השבת לקדשו, יכול בלבך, כשהוא אומר שמור הרי שמירת לב אמורה, הא מה אני מקיים זכור, שתהי' שונה בפ"ך. וכן הוא אומר זכור ואל תשכח את אשר הקצפת את ה' א-להיך במדבר, יכול בלבך, כשהוא אומר אל תשכח הרי שכיחת לב אמורה, הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפ"ך. וכן הוא אומר זכור את אשר עשה ה' א-להיך למרים, יכול בלבך, כשהוא אומר השמר בנגע הצרעת לשמור מאד ולעשות הרי שכיחת לב אמורה, הא מה אני מקיים זכור שתהיה שונה בפ"ך. וכן הוא אומר זכור את אשר עשה לך עמלק, יכול בלבך, כשהוא אומר לא תשכח הרי שכיחת לב אמורה, הא מה אני מקיים זכור שתהיה שונה בפ"ך.

רש"י שמות פרק כ פסוק ז

זכור לשון פעול הוא, כמו [ישעיה כב, יג] אכול ושתו, [שמואל ב ג, טז] הלך ובכה, וכן פתרונו תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, שאם נודמן לך חפץ יפה תהא מזמינו לשבת.

רשב"ם שמות פרק כ פסוק ז

זכור את יום השבת. כל זכירה עונה על ימים שעברו, זכור ימות עולם וגו' בהנחל עליון גוים. זכור את היום הזה, לעולם, כי לשעבר ביום הזה יצאתם ממצרים. זכור אל תשכח את אשר הקצפת את י"י א-להיך [וגו'] [ו]בחורב [וגו']. זכור רחמיך י"י וחסדיך כי מעולם המה. אף כאן זכור את יום השבת של ששת ימי בראשית כמו שמפרש והולך כי ששת ימים עשה י"י וגו' כמו שכת' כאן. ולפיכך נכתב כאן זכור כדי לקדשו להיות שובת ממלאכה.

אבן עזרא - הפירוש הקצר שמות פרק כ פסוק ז

וטעם **זכור את יום השבת** - שיוזכר בכל יום חשבון ימי השבוע עד שלא ישכח איזה יום השביעי, שהוא חייב לקדשו. ופי' לקדשו - לעשות לו מעלה יתרה על כל הימים. שלא תעשה בו מלאכה, כטעם קדוש השם אותו. ודברי קדמונינו לזכור על היין, גם הוא נכון בדרך אסמכתא למי שאינו נזיר, והוא במקום שימצא שם, כי איננו עובר על מצוה הדר בארץ אין יין שם.

רמב"ן שמות פרק כ פסוק ז

זכור את יום השבת לקדשו. אחר שצוה שנאמין בשם המיוחד יתברך שהוא הנמצא, הוא הבורא, הוא המבין, והיכול, ושנייחד האמונה בכל אלה והכבוד לו לבדו, וצוה שנכבד זכר שמו, צוה שנעשה בזה סימן וזכרון תמיד להודיע שהוא ברא הכל, והיא מצות השבת שהיא זכר למעשה בראשית...

ועל דרך הפשט אמרו [במכילתא כאן] שהיא מצוה שנזכור תמיד בכל יום את השבת שלא נשכחה ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד יזכור מעשה בראשית בכל עת, ונודה בכל עת שיש לעולם בורא, והוא צוה אותנו באות הזה כמו שאמר [שמות לא, יג] כי אות היא ביני וביניכם. וזה עיקר גדול באמונת האל. וטעם לקדשו - שיהא זכרונו בו להיות קדוש בעינינו, כמו שאמר [ישעיה נח, יג] וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד...

אבל לרבותינו עוד בו מדרש ממלת לקדשו, שנקדשהו בזכרון, כענין וקדשתם את שנת החמשים שנה [ויקרא כה, י], שהוא טעון קדוש ב"ד לומר ביובל מקודש מקודש, אף כאן צוה שנזכור את יום השבת בקדשנו אותו. וכך אמרו במכילתא (כאן) לקדשו, קדשהו בברכה, מכאן אמרו מקדשין על היין בכניסתו, אין לי אלא ליום, ללילה מנין, ת"ל ושמתם את השבת [להלן לא, יד], וזהו קדוש היום, והוא מן התורה, אינו אסמכתא. וכך אמרו [בברכות כ:]: נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה, וזה על קדוש הלילה, לפי שכל הטעונים קדוש מתקדשים בכניסתן פעם אחת, כגון קדוש החדש, וקדוש היובל, אבל ביום אסמכתא, ואין אומרים בו מקודש כלל, שדיינו בפעם אחת בכניסתו. וכן על היין אסמכתא ואינו קבע כלל. ובגמרא פסחים [קג.] אמרו זכור את יום השבת לקדשו, זכרוהו על היין בכניסתו, אין לי אלא ביום, בלילה מנין, ת"ל את יום השבת, האי תנא מהדר אליליא ונסב ליה קרא דיממא, ועוד, עיקר קדושה בלילה הוא, אלא הכי קאמר, זכור את יום השבת לקדשו, זכרוהו על היין בכניסתו, אין לי אלא בלילה ביום מנין, ת"ל את יום השבת. וכן הברייתא שבמכילתא יתרון בה אין לי אלא בלילה שהוא עיקר הקדוש, ליום מנין וכו', והוא אסמכתא בעלמא. ומשם תלמוד שהמצוה הזאת למדה ממלת "לקדשו", אבל זכור את יום השבת מצוה לזכרו תמיד בכל יום, כמו שפירשנו, אלא שכל מצות הזכירה במנין אחד בחשבון רמ"ח מצות שנצטוונו. ודע זה.

הסבר הסוגיה

זכור את יום השבת לקדשו.

[שמות כ, ז]

התורה בעשרת הדיברות מצוה על זכירת השבת, ונחלקן המפרשים בפירוש הציווי. רש"י מבאר: "תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, שאם נזדמן לך חפץ יפה תהא מזמינו לשבת". לדעת רש"י זכירת השבת אינה בשבת עצמה, שהרי בשבת שומרים את השבת ואין צורך בציווי נוסף על זכירתה, אלא המצוה היא לזכור את השבת במשך ימי השבוע. רש"י מפרש: זכור במשך ימי השבוע לקדש את השבת בהקצאת חפץ יפה לשבת.

רבי אברהם אבן עזרא מבאר: "שיזכור בכל יום חשבון ימי השבוע עד שלא ישכח איזה יום השביעי, שהוא חייב לקדשו". לדעתו הזכירה היא זכירת חשבון ימי השבוע, ויעודה שלא ישכח מהו היום השביעי שיש חיוב לקדשו. אבן עזרא מפרש: זכור את מנין ימי השבוע כדי שתוכל לקדש את יום השבת בשביתה ממלאכה.

הרמב"ן מבאר: "נזכור תמיד בכל יום את השבת שלא נשכחהו ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד יזכור מעשה בראשית בכל עת, ונודה בכל עת שיש לעולם בורא... וטעם לקדשו - שיהא זכרוננו בו להיות קדוש בעינינו". הרמב"ן מפרש בדומה לפירוש רש"י, שהמצוה היא לזכור את יום השבת במשך כל ימי השבוע, אך לדעתו תכלית המצוה אינה לקדש את השבת אלא "כדי שיזכור מעשה בראשית בכל עת". הוא מפרש: זכור במשך כל ימי השבוע את קדושת השבת, ומתוך זכירה זו נודה שיש לעולם בורא.

הרשב"ם מבאר: "זכור את יום השבת של ששת ימי בראשית... כדי לקדשו להיות שובת ממלאכה". הרשב"ם חולק על כל המפרשים ולדעתו הציווי אינו לזכור את השבת שעתידה לבוא, אלא לזכור את השבת שהיתה בששת ימי בראשית. הוא מפרש: זכור את השבת של מעשה בראשית וזכירה זו מביאה לידי הזדהות הגורמת לאדם לקדש את השבת בשביתה ממלאכה.

במדרשי ההלכה יש מחלוקת לגבי טיב הזכירה שמצוה התורה: במכילתא [יתרו פרשה ז] נאמר: "זכור את יום השבת לקדשו, תהא זוכרו מאחד בשבת, שאם יתמנה לך מנה יפה תהא מתקנו לשם שבת" - הזכירה היא, כפירוש הראשונים, במשך ימי השבוע. בספרא [בחקותי פרשה א] נאמר: "זכור את יום השבת לקדשו, יכול בלבך, כשהוא אומר שמור הרי שמירת לב אמורה, הא מה אני מקיים זכור, שתהיה שונה בפיך" - הזכירה היא בשבת עצמה.

הרמב"ן מחבר את שני המדרשים הללו ומפרש שעל פי דרשת חכמים יש בפסוק שני ציוויים: א. לזכור את יום השבת. ב. לקדש את יום השבת. הציווי הראשון הוא תמידי - לזכור את השבת במשך כל ימי השבוע, והציווי השני הוא בשבת - לקדש את השבת ולהגדירה כיום מקודש.

הרמב"ם [הל' שבת פכ"ט ה"א] חולק על הרמב"ן ומפרש שלהלכה יש בפסוק ציווי אחד בלבד: "מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר זכור את יום השבת לקדשו, כלומר זכרהו זכירת שבת וקידוש". לדעת הרמב"ם המילה "לקדשו" אינה מצוה

נפרדת ממצות "זכור" אלא מגדירה את טיב הזכירה. אין די בכך שאדם יציין שהיום שבת אלא הוא מצווה לציין את שבחה של השבת וקדושתה - "זכירת שבח וקידוש"¹.

בין הסבר הרמב"ם לבין הסבר הרמב"ן יש הבדל מהותי בהבנת מצות קידוש. לדעת הרמב"ם מצות קידוש היא "לזכור" [כמובן, לזכור בפה, כפי שדרשו חכמים בספרא], ו"לקדשו" מלמד על טיב הזכירה - "זכירת שבח וקידוש". לדעת הרמב"ן מצות קידוש היא "לקדשו" - לקדש את השבת ולהעצים את קדושתה. לדעת הרמב"ם קדושת השבת קיימת מששת ימי בראשית, ומצות קידוש היא שהאדם יביא קדושה זו למודעותו. לדעת הרמב"ן לאדם יש תפקיד אקטיבי - לקדש את השבת ולהוסיף רובד נוסף של קדושה על הקדושה הקיימת כבר מששת ימי בראשית.

הבנה זו מודגשת בדברי הרמב"ן המשווה בין קידוש השבת לבין קידוש שנת היובל: "אבל לרבותינו עוד בו מדרש ממלת לקדשו, שנקדשהו בזכרון, כענין וקדשתם את שנת החמשים שנה [ויקרא כה, י], שהוא טעון קדוש ב"ד לומר ביובל מקודש מקודש, אף כאן צוה שנזכור את יום השבת בקדשנו אותו". כפי שקידוש היובל בידי בית דין הוא שמעניק לו קדושה [שהרי ליובל אין קדושה עצמית מששת ימי בראשית], כך בקידוש השבת האדם מקדש את השבת ומעניק לה קדושה.

הטור [סי' רעא, והשו"ע סע' א, בעקבותיו] פוסק: "וכשיבא לביתו ימהר לאכול מיד, דתניא זכור את יום השבת לקדשו זכרהו על היין בכניסתו". הטור מחדש שצריך להקפיד לקדש סמוך ככל האפשר לכניסת השבת. שיטה זו ברורה מאוד לשיטת הרמב"ן שבקידוש מחילים קדושה נוספת על קדושת השבת, ולכן יש להקפיד להחיל קדושה סמוך לכניסת השבת [בסוגיה הבאה נחמד את שיטת הרמב"ם בדין קידוש והבדלה, וממילא יתבאר שדין הטור ברור גם לשיטת הרמב"ם].

סיכום

חכמים לומדים מהפסוק "זכור את יום השבת לקדשו" שיש מצוה מהתורה לזכור בשבת את קדושת השבת, אך מפרשי התורה מפרשים שפשט הפסוק הוא שיש מצוה לזכור את השבת במשך כל ימי השבוע. לדעת רש"י המצוה היא לעשות במשך כל ימי השבוע לשם קדושת השבת, לדעת אבן עזרא המצוה היא לזכור את מנין הימים כדי שיוכל לשבות ממלאכה בשבת, לדעת הרמב"ן המצוה היא לזכור תמיד את קדושת השבת ומתוך כך יזכור שיש בורא לעולם, ולדעת הרשב"ם המצוה היא לזכור את שבת בראשית ומתוך זכירה זו יבוא לקדש את השבת בשביתה ממלאכה.

נחלקו הראשונים בהבנת מהות מצות קידוש. הרמב"ם סובר שמהות המצוה לציין בדברים את שבח השבת וקדושתה, ואילו הרמב"ן סובר שמהות המצוה לקדש את יום השבת ולהוסיף קדושה על קדושת השבת.

¹ לקמן [עמ' 200-201] נלמד שלדברי הרמב"ם הללו יש משמעות לגבי נוסח הקידוש.